

КОНСТИТУЦІЙНА ДЕРЖАВА В ПОГЛЯДАХ Є.В. СПЕКТОРСЬКОГО

THE CONSTITUTIONAL STATE IN THE VIEWS OF E.V. SPEKTORSKY

Чернік С.Д.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

У статті проаналізовано погляди відомого правознавця та громадського діяча першої половини ХХ ст. Є.В. Спекторського на державу та систему організації влади. Встановлено, що найбільш прийнятною формою держави, на його думку, є конституційна, оскільки в ній є рівновага між владою та суспільством. Населення такої держави повинно мати публічні права та політичні свободи, що, у свою чергу, перетворює їх із керованих підданих на самокерованих громадян. Порядок і свобода є цінними для кожної людини незалежно від її професії чи належності до партії. Вказано, що Є.В. Спекторський протиставляв конституційній державі самодержавні та псевдоконституційні, які він піддавав критиці за обмеження або відсутність у них прав і свобод людини та громадянина. Важливим складником конституційної держави виступає конституція. Доведено, що Є.В. Спекторський визначав конституцію як організацію влади, яка є необхідною для всіх, подібно до просвітництва та інших культурних благ. Встановлений порядок функціонування влади, на його переконання, потрібен усім країнам без винятку, особливо постреволуційним державам для закріплення нових форм політичного життя та забезпечення свободи населення. Досліджено погляди Є.В. Спекторського на зміст конституції, яка мала містити закони щодо організації публічної влади, а також закони про публічні права населення, які обмежують цю владу. Закони економічного характеру не мали бути включені до положень конституції, щоб її не ускладнювати. Метою конституції є забезпечення всіх правом на свободу пересування, слова, віри, участі в державних справах тощо. Визначено, що Є.В. Спекторський у своїх працях приділив увагу вивченню поняття «політична свобода». Він наводить окремі класифікації політичних свобод: громадянська та політична, негативна та позитивна. Хоча вище за всі політичні та економічні свободи завжди буде стояти духовна, яка базується на християнстві. Крізь призму наявних у людини прав і свобод Є.В. Спекторський обґрунтовував можливість і необхідність участі громадян у формуванні державних органів влади як запоруку створення ідеальної організації влади в конституційній державі.

Ключові слова: Є.В. Спекторський, конституція, держава, влада, політична свобода.

In the article, the views on the state and system of organization of power, that belong to a famous jurist and public figure of the first half of the twentieth century, E.V. Spektorsky, have been analyzed. In his opinion, the most acceptable form of the state is found to be constitutional, since it has a balance between power and society. The population of such a state shall have public rights and political freedoms that, in turn, transform people from slave to self-governed citizens. Order and freedom are valuable to everyone, regardless of your profession or party affiliation. It is stated that E.V. Spektorsky opposed autocratic and pseudo constitutional states to the constitutional one; he criticized the first two for limiting or lacking the rights and freedoms of a man and citizen. An important component of a constitutional state is the constitution. It is proved that E.V. Spektorsky defined the constitution as an organization of power that is necessary for all in the same way as enlightenment and other cultural goods. In his point of view, the established order of functioning of the authorities is necessary for all countries without exception, especially for post-revolutionary states in order to consolidate new forms of political life and ensure the population's freedom. The concepts of E.V. Spektorsky considering the constitutional content, which should consist of the laws on the organization of public power and the laws on the public rights restricting this power, have been examined. The laws of an economic nature should not be included in the constitutional provisions so as not to complicate them. The purpose of the constitution is to guarantee everyone the right to freedom of movement, speech, religion, participation in public affairs, and so on. It is determined that in his writings, E.V. Spektorsky paid attention to the study of the notion of "political freedom". He listed the individual classifications of political freedoms: civil and political, negative and positive. Although, the spiritual freedom based on Christianity, is always superior to the political and economic ones. Through the prism of human rights and freedoms, E.V. Spektorsky substantiated the possibility and necessity of citizen's participation in the formation of state bodies of power as the guarantee for the creation of an ideal organization of power in a constitutional state.

Key words: E.V. Spektorsky, constitution, state, power, political freedom.

Постановка проблеми. Видатний правознавець і громадський діяч першої половини ХХ ст. Є.В. Спекторський зробив вагомий внесок у розвиток теорії держави і права, філософії та культурології. Він був ректором та ординарним професором Київського університету Святого Володимира, членом-кореспондентом Сербської Академії наук й Слов'янського інституту права в Празі. Його науковими доробками стали праці «Держава», «Що таке конституція?», «Установчі збори та конституція», «Християнство та культура» та інші. У своїх дослідженнях правознавець зосереджував увагу на особливостях розвитку державності в різних країнах, пошуках ідеальної форми організації політичної влади, причинах кризи держави, розумінні політичних прав і свобод громадян, намагався винайти ідеальну форму правління, визначити необхідний обсяг повноважень правителя, уряду, представницьких органів влади тощо. За визначенням В.Г. Рутмана, Є.В. Спекторський під час вивчення державно-правових явищ застосовував історичний метод, спрямований на пізнання закономірностей, детермінованими різними факторами [1, с. 11]. Окреме місце у працях Є.В. Спекторського посідає визначення поняття «державна», зокрема розуміння конституційної держави як ідеальної форми організації влади.

Стан дослідження проблеми. Творча спадщина видатного правознавця й філософа Є.В. Спекторського є важливим джерелом для вивчення теорії та історії держави і права. Його освітня діяльність та наукові праці стали об'єктом досліджень таких учених, як: В.Г. Рутман [1], В.І. Ульяновський [2], Є.В. Ткаченко [3], Л.С. Протосавіцька [4], І.В. Музика [5] та інші. Зокрема, В.Г. Рутман виділив етапи еволюції наукових інтересів Є.В. Спекторського та ідейні напрями, які мали вплив на формування його державно-правової доктрини, дослідив погляди вченого на державу, її призначення, типологію й походження. Окремо В.Г. Рутман зупинився на розумінні Є.В. Спекторським права, його співвідношенні з моральністю та релігією [1]. Є.В. Ткаченко досліджувала наукову та освітню діяльність Є.В. Спекторського, інтерпретацію ним понять «суспільство» та «державна», сутність політичних напрямів анархізму й лібералізму та їхній вплив на розвиток держави [3]. Л.С. Протосавіцька розкрила доцільну для держави організацію влади, запропоновану у працях Є.В. Спекторського, та його міркування щодо причин кризи держави як інституту [4]. І.В. Музика досліджував внесок Є.В. Спекторського у становлення окремого напрямку в юриспруденції – соціології права [5].

Загалом, науковці приділили досить значну увагу вивченню діяльності Є.В. Спекторського, однак залишаються окремі аспекти його поглядів, які потребують більш ґрунтовного дослідження.

Метою статті є аналіз поглядів Є.В. Спекторського на конституційну державу як ідеальну форму організації державної влади.

Вклад основного матеріалу. Є.В. Спекторський у своїх працях досить часто звертався до поняття «державна» та намагався з'ясувати, у якій формі вона має функціонувати для задоволення потреб суспільства. Для цього вчений аналізував державний лад тогочасних країн. Він дійшов висновку, що на початок ХХ ст. у світі склалися три основні форми держави: абсолютна (самодержавна), псевдоконституційна та конституційна. Найбільш доцільною з них Є.В. Спекторський вважав конституційну державу, пояснюючи це встановленою у ній рівновагою між владою та суспільством. Є.В. Спекторський стверджував, що держава є конституційною лише в тому разі, коли «особи та установи здобувають владу й здійснюють її на підставі закону [6, с. 31]. Саме для встановлення меж повноважень влади, на його думку, створюються конституції [7, с. 6].

Є.В. Спекторський доводив: «Конституційна держава – це держава, де влада не лише організована, а й юридично обмежена шляхом визнання за населенням публічних прав і політичної свободи» [7, с. 6]. Будь-яка необмежена влада (самодержавство) є не конституційною. При цьому Є.В. Спекторський зазначав, що не кожне обмеження влади буде конституційним, тому воно має базуватися на праві та законі. Водночас влада може обмежуватися на законних підставах, але не вважатися конституційною. Не останню роль у цьому відіграють публічні права та політична свобода населення країни. У такий спосіб громадськість отримує можливість влаштовувати своє суспільне життя й впливати на формування складу державних органів та їхню діяльність [6, с. 32].

Конституційна держава, на переконання Є.В. Спекторського, забезпечує політичні блага, зокрема порядок і свободу, які є цінними для кожної людини незалежно від її професії чи належності до партії. У свою чергу, влада організована та законна обмежується політичною свободою громадян [6, с. 39]. Отже, Є.В. Спекторський доводив, що конституційна держава базується не лише на обмеженні влади як такої. Головними її ознаками мали бути визначення повноважень суто на підставі закону та обов'язкове забезпечення прав і свобод у громадян. Фактично правовий порядок і політична свобода стають основою для побудови конституційної держави й урівноважують права громадян та інститутів влади.

Конституційним державам Є.В. Спекторський протиставляв самодержавні та псевдоконституційні. У самодержавній владі прагне до необмеженості, тому політичної свободи в таких країнах немає. На його переконання, ця форма правління не відрізняється від самодержавної монархії. Проголошення диктатури окремого класу (пролетаріату) також є свідченням узурпації влади, що унеможливило реалізацію своїх прав і свобод громадянами. У псевдоконституційній державі є лише видимість конституційних установ і публічних прав людини, а влада не бажає зрікатися своїх повноважень. Наприклад, Франція за Наполеона III, Пруссія та Австрія після 1848 року [3, с. 32]. Отже, ідеальною формою держави Є.В. Спекторський уважав конституційну державу, яка забезпечує правовий порядок і політичну свободу громадянам. Водночас він піддавав критиці встановлені форми правління в різних країнах через відсутність, явну чи замасковану, визначені ним ключові ознаки держави – наявність конституційно-створених органів влади та прав людини. Встановлений у державі порядок організації влади мав бути закріплений в Основному Законі – конституції.

Зупинимося на поглядах Є.В. Спекторського щодо розуміння конституції та її значення. На його думку, конституція – це організація держави, головним завданням якої є обмеження державної влади. Будь-яка необмежена влада (самодержавство) є незаконною. Без самообмеження влади неможливо перейти до конституції. Є.В. Спекторський наголошував, що обмеження влади на основі факту, а не праві й закону, буде неконституційним [6, с. 29–30]. Конституція є необхідною для всіх, подібно до просвітництва та інших культурних благ. Він доводив, що кожна країна має свою природну або стихійну конституцію, тобто реальне співвідношення суспільних сил. Прагнення до штучної конституції відповидає ідеології та інтересам лише пануючого в певний час стану [7, с. 6].

Оцінюючи значущість конституції, Є.В. Спекторський стверджував, що конституція потрібна всім країнам без винятку. Особливо тим державам, в яких відбулися революції, оскільки після різких змін потрібно закріпити нові форми політичного життя та свободи населення. Забезпечити таку рівновагу можуть лише право та закон, що і є основою для розбудови конституційної держави [7, с. 7]. Є.В. Спекторський писав: «Державна конституційна лише в тому разі, коли особи та установи, що обмежують владу, здійснюють це по праву, мають законні права та обов'язок це робити» [6, с. 31]. Водночас за населенням визнаються публічні права та політичні свободи. Здійснюючи ці права, населення перетворюється з керованих підданих у самокерованих громадян [7, с. 8]. Сукупність вказаних обмежень утворює конституцію країни, для якої право вище за факт.

У своїх працях Є.В. Спекторський розмірковував над змістом конституції, яка мала забезпечити умови для створення конституційної держави. На його переконання, вона мала містити закони щодо організації публічної влади, а також закони про публічні права населення, які обмежують цю владу. Саме тому під час Великої французької революції 1789 року надавалося велике значення Декларації прав людини і громадянина. Водночас Є.В. Спекторський уважав, що для політично розвинених країн постійне нагадування про ці права є зайвим, адже вони гарантуються ті захищаються в державі. Є.В. Спекторський критикував ті конституції, котрі містили зайві постанови, що лише захарачувало її. На підтвердження своєї думки він наводить як приклад пруську, німецьку, швейцарську конституції, в яких передбачено встановлення державного забезпечення учителям, зниження залізничного тарифу, заборону забивати худобу за єврейським ритуалом. Причинами такого стану Є.В. Спекторський називав або особливе значення цих явищ для суспільства, або не вміння розрізняти конституційні закони від звичайних. Окремо він зупинився на характеристиці конституцій американських штатів, які також містять не зовсім належні, на його переконання, для конституції закони, зокрема, проти пияцтва, азартних ігор тощо. Однак Є.В. Спекторський пояснював це тим, що звичайні закони в США можуть бути скасовані за рішенням суду, а конституційні – ні. У зв'язку з цим конституції штатів містять зазначені норми. На думку Є.В. Спекторського, конституція не повинна містити економічних законів, щоб не ускладнювати її змісту [7, с. 9–11]. Закріплення основних прав має відбуватися в межах особливого соціального законодавства.

Аналізуючи зміст і значення конституції, Є.В. Спекторський зазначав, що вона не усуває соціальної, релігійної, класової та будь-якої іншої боротьби. Проте конституція переводить її у культурну форму, не створюючи соціальних реформ, формує для них законну базу. Без конституції не вирішується жодне питання, бо вона встановлює шляхи для вирішення всіляких громадських питань. «Хороша конституція – це все одно, що хороші шляхи сполучення. Хто турбується про них, той не питає, чому й навіщо їдуть пасажири, чи повинні вони взагалі

їхати; той просто прагне збільшити кількість поїздів, пришвидшити їхній хід, зменшити вартість проїзду тощо» [7, с. 15–16], – писав Є.В. Спекторський. За аналогією метою конституції є забезпечення всіх громадян правом на свободу пересування, участі в державних справах, свободами слова, віри тощо. Отже, наявність конституції в державі не гарантує існування конституційної держави, бо вагоме значення має її зміст і закріплення порядку організації влади й прав і свобод людини та громадянина.

Розглянемо розуміння Є.В. Спекторським змісту поняття свободи як однієї з основних ознак конституційної держави. У праці «Держава» він аналізує поняття «свобода», яку поділяє на природну (стихійну) та правовірну. Природна свобода можлива за повної відсутності всякої влади, що має авторитет чи силу. Кожен може робити все, що йому заманеться [6, с. 39]. Є.В. Спекторський наголошував, що в такому випадку єдиною мірою свободи буде лише сила. Встановлення природної свободи на державному рівні призводить до анархічної міжусобиці. «Правовірною свободою – це можливість робити те, що не заборонено державними законами, щоб свобода одних не порушувала та не виключала свободи інших» [3, с. 40], – стверджував правознавець.

Політична свобода, на думку Є.В. Спекторського, поділяється на громадянську та політичну. Громадянська свобода – це право приватних осіб вирішувати сімейні та майнові справи відповідно до громадянських законів. Такий вид свободи є в конституційних і самодержавних країнах. Політична свобода допустима лише в конституційній державі. Її суть полягає в тому, що населення з підданих перетворюється у громадян й набуває публічних прав. Також Є.В. Спекторський розрізняв негативну та позитивну політичну свободу. Негативна полягала у звільненні суспільного життя від впливу держави. Позитивна передбачала надання громадянам права втручатися в державне життя, впливати на порядок формування органів влади та їхню діяльність. Негативна політична свобода здійснюється в явочному та концесійному порядках. Останній притаманний самодержавним країнам і базується на принципі: «Все, що прямо не дозволено підданам, узагалі заборонено» [6, с. 41]. Явочний порядок характерний для конституційних держав і передбачає здійснення представниками громадськості будь-яких дій, які не заборонені законом. Негативна політична свобода представлена правами індивідуальними та колективними. До індивідуальних прав належать фізична та моральна свободи. Колективна свобода полягала у праві на зібрання та створенні релігійних, професійних й політичних союзів. Сутність позитивної політичної свободи, на думку Є.В. Спекторського, виявляється перш за все у виборчому праві, тобто праві обирати

центральні та місцеві органи управління. Водночас, характеризуючи складники позитивної політичної свободи, він називає й інші демократичні права людини й громадянина в державі – право петиції, право референдуму [6, с. 43]. Отже, політична свобода є важливим складником конституційної держави, оскільки громадяни отримують можливість впливати на прийняття рішень у державі та брати участь в її управлінні.

Слід зазначити, що розуміння прав і свобод людини та громадянина в працях Є.В. Спекторського тісно пов'язане з релігією. У роботі «Християнство і культура» він стверджував, що кожна з наявних у державі свобод є егоїстичною й не зовсім соціальною, бо людина прагне волі лише для себе. Вище за політичну та економічну свободу стоїть метафізична або духовна, яка відкриває шлях до самовдосконалення. Саме християнство виступає джерелом цієї свободи. Християнин стає вільним, адже він живе духовним життям, а де дух, там свобода [6, с. 300–301]. «Християнська свобода має щодо емпіричного світу культурну місію – звільнити людину від потрійного рабства: матеріального, соціального та духовного» [6, с. 302], – писав Є.В. Спекторський. Він стверджував, що саме християнська свобода забезпечить умови для формування вільної особистості та справжнього вільного суспільства. Без духовної свободи створити конституційну державу, в якій гарантується політична свобода, неможливо.

Висновки. Є.В. Спекторський уважав ідеальною формою держави конституційну. Основними ознаками конституційної держави є правовий порядок і політична свобода. Правовий порядок проявляється через формування органів влади та управління на основі закону. Обов'язковою умовою існування влади в державі має бути обмеження її повноважень через створення конституції. Є.В. Спекторський наголошував на важливості прийняття в країні конституції як запоруки створення та функціонування сталого механізму держави. Особливе значення вона має для постреволюційних суспільств, адже юридично закріплює новий порядок. Перепонами на цьому шляху можуть бути прибічники диктатури або прихильники перманентної революції. Основним фактором, що впливає на визначення обсягу повноважень органів влади, виступають політичні свободи громадян. Політична свобода відіграє провідну роль у формуванні конституційної держави, оскільки громадяни виступають рушійною силою державотворчих процесів. Є.В. Спекторський наводить декілька класифікацій політичних свобод: громадянські та політичні, негативні та позитивні. Однак вище за всі політичні та економічні свободи завжди буде стояти духовна, яка базується на християнстві. Без неї існування політичної свободи в конституційній державі неможливе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рутман В.Г. Государственно-правовые воззрения Е.В. Спекторского : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Белгород, 2013. 23 с.
2. Ульяновський В.І. Останній ректор Університету Святого Володимира Євген Васильович Спекторський. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. 311 с.
3. Ткаченко Е.В. Научно-образовательная деятельность и общественно-политические взгляды Е.В. Спекторского : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Брянск, 2008. 226 с.
4. Протосавицька Л.С. Організації державної влади за Є.В. Спекторським. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 232. С. 32–36.
5. Музика І.В. З історії вітчизняної соціології права: Є.В. Спекторський. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 18–23.
6. Спекторский Е.В. Государство. Петроград : Издательство «Огни», 1918. 93 с.
7. Спекторский Е.В. Что такое конституция? Москва : Типография о-ва Рябушинского, 1917. 16 с.
8. Спекторский Е.В. Христианство и культура. Москва : Центр стратегической конъюнктуры, 2013. 360 с.